

aan het oogsten. Met moeite lokten wij een ouden man tot ons, die ons eenige aanwijzingen gaf omtrent den te volgen weg.

Steeds den bergrug volgend, liepen wij nu door zwaar bosch; het pad daalde meest zacht af; maar onze hoop om dezen dag het landschap Lage te bereiken werd niet verwezenlijkt. Het was reeds half zes, en nog steeds waren wij in het bosch. Nergens water. Eindelijk kwamen wij bij twee zijpaadjes; wij zonden nu twee onzer mannen op verkenning uit, en een van hen kwam terug met het verblijdende bericht, dat er een pad naar een huis voerde aan den oever van de rivier Kinapapoea. De bewoners van het huis waren vriendelijk genoeg ons toe te staan onder hun rijstschuur den nacht door te brengen.

Den volgenden dag bereikten wij Lage. De lieden van Tewengkoe en Bandoa ontvingen ons hartelijk als oude bekenden. Wij brachten den nacht door te Bandoa bij den stokouden kabosenja Papa i Dei, en bereikten den volgenden dag Tomasa, vanwaar wij ons weldra huiswaarts spoedden.

15 December 1899.

Eenige ethnografische Aanteekeningen omtrent de Toboengkoe en de Tomori,

door ALB. C. KRUIJT.

Gedurende de reis in Augustus en September 1899 met Dr. N. Adriani gemaakt in het Oostelijk deel van Midden-Celebes, had ik gelegenheid eenige ethnografische gegevens te verzamelen onder de Toboengkoe en de Tomori. Ik geef het verzamelde hier onder zonder eenigen commentaar van mijzelf, dan nu en dan in noten.

Zoals wij reeds hebben opgemerkt in het verslag van pasgenoemde reis, (1) hebben vele Toboengkoe zich metter-woon gevestigd langs de kusten van de Golf van Mori. Daar zij evenwel weinig of geen Barée kennen, en nog minder Maleisch (trouwens een zeer gebrekkig middel om in het Oostelijk deel van onzen archipel achter finesses van gewoonten en denkbeelden te komen), kon ik van hen niet vele inlichtingen aangaande hunne zeden en gewoonten verkrijgen. Onze weg bracht ons echter ook te Dongi, eene vestiging van handelaren op het delta-eiland van de rivier Là. Hier waren wij gedurende twee dagen de gasten van eenen ontwikkelden Chinees, Ong Tjing Sing, die gehuwd is met eene Toboengkoesche adellijke dame. Aan deze schrandere vrouw, die het niet te veel was om te vertellen van haar volk, en die dit deed in haar eigen taal, vertolkt door haren echtgenoot, hebben wij onze gegevens omtrent de Toboengkoe te danken.

Wat de Tomori aangaat, in de eerste plaats waren het

(1) Zie hier boven pag. 157, 168.

de vorst en de prinsen, die steeds gereed stonden onze vragen te beantwoorden. Menigmaal vertelden zij ook uit zichzelf van de gewoonten der Tomori naar aanleiding van dingen, welke wij hoorden of zagen. Op onze verdere reis onder de Berg-Tomori hadden wij gelegenheid de ontvangen gegevens te controleeren, wat ons vrij gemakkelijk viel, omdat een groot deel van dit volk het Barée vlot spreekt.

Toboenghoe.

Bij het aangaan van een huwelijk heeft de jonkman meestal reeds met het meisje uitgemaakt, dat zij dezen stap zullen doen. Eerst wanneer de man zeker is van het meisje, geeft hij van zijn voornemen kennis aan zijne ouders, die de zaak dan gaan bespreken bij de ouders van het meisje, bij welke gelegenheid tevens de grootte van den bruidschat wordt vastgesteld. Op den voor het huwelijk bepaalden dag wordt de bruidegom door zijne vrienden gebracht naar de woning der bruid. Hij beklimt die echter niet dadelijk, maar neemt eerst plaats in een dichtbijzijnd huis (na eene vooraf gegane afspraak) alwaar de kali of een minder geestelijke hem naar de Mohammadaansche voorschriften trouwt. Is deze plechtigheid afgelopen, dan begeeft de bruidegom zich naar het huis van de bruid, maar de deur harer woning, welke vol gasten is, wordt voor hem gesloten gehouden; eerst nadat hij eenige geschenken heeft gegeven; wordt hij binnengelaten. Ook om het achtergedeelte van het huis, waar de bruid fraai getooid op hare slaapplaats zit, binnen te treden, moet hij eerst een geschenk geven; dit geschenk zou bij vorstelijke personen zelfs uit een' slaaf bestaan. Vervolgens mag de man zijne bruid van haren hoofdtooi ontdoen, en gaat naast haar zitten.

Nu neemt een Mohammadaansche goeroe vóór hen plaats,

en reciteert eenige stukken uit den Koran, waarna een doelang met eten wordt opgebracht. In die doelang zijn: rijst, gekookte eieren, gebakken pisang en verse pisang. Uit de meerdere of mindere gaarheid van deze rijst weet men ook te voorspellen of het huwelijk gelukkig of ongelukkig zal zijn. Na dezen maaltijd (het bruidspaar eet te zamen uit deze doelang) gebruiken beiden sirih-pinang uit dezelfde doos, en hiermede is het huwelijk gesloten. Het spreekt van zelf, dat de gasten mede onthaald worden, en den nacht verder doorbrengen in vroolijkheid.

Wanneer tusschen de jonggehuwden eenige verwijdering ontstaat, is de Toboengkoesche moeder spoedig gereed eenig middel te mengen in de rijst, die beiden zullen eten, of in het water, dat zij zullen drinken, of in de kalk, die zij bij het sirih-pinang kauwen zullen gebruiken. Dit middel, *ro moahe* geheeten, moet dienen om de zich van elkaar verwijderende harten van man en vrouw weder tot elkaar te brengen. Bij dit soort middelen spelen de tranen van de *dujungi* "zeekoe" steeds eene groote rol. Maar ook middelen om de harten van man en vrouw van elkaar te verwijderen, kent zij, wanneer een huwelijk van haren zoon of hare dochter niet naar haar zin is. Deze middelen noemt men *ro motewe*.

Is de vrouw zwanger geworden, dan zijn zoowel voor haar als voor haren man verschillende dingen verboden: de slendang mag zij zich niet om den hals slaan (dit duidt op de navelstreng, die dan den hals van het kind zou omstrengelen bij de geboorte); man en vrouw mogen geen dier slachten (= bloedvergieten; dit ziet op de groote hoeveelheid bloed, die de vrouw in dat geval bij de bevalling zou verliezen); zij mogen ook geen kip in stukken snijden (het kind zou dan bij gedeelten geboren worden); de a.s. moeder mag geen kraag aan een baadje naaien

(dit zou de vagina vernauwen en de bevalling tegenhouden); man of vrouw mogen geen kokosnoot van zijne buitenste schil ontdoen (want dan zou het kind zonder hoofdhaar worden geboren); ook mogen geen twee zwangere vrouwen in hetzelfde huis zijn.

Is het kind ter wereld gebracht, dan mag de moeder het gedurende de eerste vier dagen niet zoogen; gedurende 40 dagen moet de kraamvrouw zich bij een houtskoolvuur warmen, 20 dagen lang met het hoofd naar het Westen, en 20 dagen lang met het hoofd naar het Oosten gekeerd.

De nageboorte wordt in een' rijstpot gelegd; verschillende kruiden worden er aan toegevoegd om haar zoolang mogelijk voor bederf te bewaren; vervolgens wordt de pot goed gesloten met foeja. Een man en eene vrouw, tot de familie behoorende, brengen de placenta weg; zij gaan daarbij viermaal het huis uit en in, bij iedere keer, dat zij in huis komen het kind kussende; zij moeten echter oppassen niet rechts of links te kijken, (anders zou het kind scheel worden). Sommigen begraven de placenta, anderen hangen haar op in een' boom. Wordt het kind ziek, dan wordt de placenta opgegraven (als zij begraven is), men legt er pisang en rijst in vier soorten bij, en plaatst er eene aangestoken inlandsche kaars naast, waarna zij wordt opgehangen. Was zij van den aanvang af opgehangen, dan doet men er het zelfde mede, en begraaft haar vervolgens.

Wanneer eene vrouw in het kraambed sterft, legt men eieren in de oksels harer armen, en steekt naalden in hare handpalmen, om te voorkomen, dat zij als *puntiana* onheil zal aanrichten. Bovendien slaat men bij hare begrafenis eene kokosnoot in tweeën; de helft, waarin het kiemgat, neemt men mede naar huis; de andere helft legt men met den bollen kant naar boven op haar graf.

Is een kind geboren, dan wordt eene kokosnoot geplant, zooals men zegt om den ouderdom van het kind te kunnen nagaan.

Wanneer een kind sterk gelijkt op een zijner ouders, gelooft men, dat ouder of kind spoedig zal sterven. Om dit onheil af te wenden, legt die ouder wat rijst op de wreef van den voet van het kind; het kind moet die rijst eten, en daardoor wordt voorkomen, dat een van beiden spoedig zal sterven.

Het kind krijgt een naam in de 4e maand van zijn leven; vooraf wordt het gebed in water, waarin eenige erfstukken van zijne groot- of overgrootouders (of nog oudere verwanten) zijn gelegd. Den naam ontleent men aan omstandigheden, welke bij of tijdens de geboorte hebben plaats gehad, aan eigenaardigheden van het kind, aan planten en dieren, aan den Koran enz.; wil men een gestorven familielid doen „herleven" in het kind, dan mag eerst de naam van een zijner overgrootouders hiertoe gebruikt worden. Bij ziekte wordt de naam van het kind veelal veranderd. Ook in Toboengkoe is het streng verboden de namen zijner schoonouders (of naaste verwanten zijner schoonouders) op eenigerlei wijze te noemen.

Adoptie in haren oorspronkelijken vorm kennen de Toboengkoe niet (meer). Wel komt het vaak voor, dat een ouderpaar, nadat het eenige kinderen door den dood heeft verloren, een nog levend kind aan de familie geeft ter opvoeding; ook doet men dit, wanneer een kind voortdurend ziekelijk is. Het verkoopen in schijn van kinderen heeft veel plaats in Toboengkoe. Dit heeft plaats, wanneer het kind langen tijd sukkelend van gezondheid is, en ook, wanneer het kind, nog klein zijnde, zijn eigen faeces opeet. De zoogenaamde kooper van het kind behoeft geen familielid te zijn; hij betaalt niets voor het kind, maar

moet voor diens kleederen zorgen, het kind blijft intusschen bij zijne ouders. Wanneer het grooter is geworden, gebeurt het menigmaal, dat het kind gaat inwonen bij zijnen kooper; in dit geval krijgt het ook een deel van diens erfenis; maar wederkeerig moet dit „gekochte” kind dan ook medehelpen aan het delgen van de eventueele schulden zijns koopers. Blijft het kind bij zijnen kooper, dan zorgt deze ook voor zijn huwelijk, terwijl de moeder daarbij alleen als getuige optreedt. (1)

Bouwt de Toboengkoe zich eene woning, dan wordt onder den eersten paal begraven: een weinig goud, wat zilver, een stuk van een aarden pot, en de kraag van een baadje. Bij het bouwen moet er streng op gelet worden, dat de palen of stijlen niet met het topgedeelte naar beneden worden geplaatst. Is het huis gereed, dan bindt men aan een der hoofdstijlen een' bos tawáan bladeren (*Dracaena terminalis*), een' tros pas uitgelopen kokosnoten, en een' tros rijpe pisang. De kokosnoten en de pisang wijzen op „overvloed”, op „veelheid” en op het „zoete”, liefelijke, vreedzame van de samenleving der bewoners. Van de pisang tracht iedere gast, die het inwijdingsfeest komt medevieren, iets machtig te worden om dit op te eten.

Omtrent den landbouw, welke op dezelfde wijze wordt bedreven als in het Possosche, vernam ik nog de volgende bijzonderheden: Wanneer men de boomen op een stuk land zal gaan vellen, om op die plek rijst te planten, bouwt men eerst een miniatuurhuisje, en hangt daarin enkele miniatuurkleederen, en legt er ook wat goud en eten in; vervolgens roept men alle boschgeesten te zamen,

(1) Daar de verkoop geheel in schijn geschiedt, de kooper zelfs geene prijs betaalt, zou men hier gevoegelijk van adoptie in gewonen zin kunnen spreken. Ik heb het woord „kopen” echter behouden, omdat mijne zegsvrouw dit woord steeds met nadruk gebruikte.

biedt hun het huisje met zijnen inhoud aan, en verzoekt hun zich van die plek te verwijderen. Daarna kan men veilig het geboomte gaan omkappen, zonder bang te zijn, dat men zich zal wonden. Wanneer men het gras tusschen de opgeschoten rijst aan het wieden is, mag gedurende 3 dagen niemand, niet tot het gezin van den eigenaar behorende, het rijstveld betreden. Ook mag niet in een' rijsttuin worden geschoten met een geweer, want hierdoor zou „de inhoud van de rijst wegvluchten”. Gedurende den tijd, waarop de oogst wordt binnengehaald, mag geen vreemdeling het veld betreden.

Wordt de rijst, te veld staande door muizen opgegeten, dan is dit een bewijs dat de *tanuana* („levensaether”) van de rijst is weggelopen; deze moet dan worden teruggehaald. Dit terughalen heeft op dezelfde wijze plaats als dit geschiedt bij een' mensch, zooals wij beneden zullen zien. Op deze zelfde wijze ook verzekert men zich van den rijst-levensaether, wanneer men begint met het snijden van de rijst, „opdat die levensaether niet wegloope uit vrees voor het snijden”. Komen de aren ledig te voorschijn, dan besproeit men de rijst met water, waarin eenige kruiden en bladeren zijn gelegd. Verboden is het een pot, waarin rijst gekookt is, in stroomend water af te wassen; dit zou ten gevolge hebben, dat de geoogste rijst in de schuur spoedig op zou raken.

Wanneer men ten oorlog gaat, slacht men een hond of eene kip; de ingewanden worden onderzocht en uit zekere kenteekenen (deze zijn dezelfde als die beschreven in „Mededeelingen” 40, 1896, blz. 25) meent men te mogen

(1) Niet lang geleden vertelde een Possosche priester mij, dat kip en hond zulk eene voorname rol spelen in den oorlog, omdat „de kip snel in het pikken en de hond snel in het bijten is”, eigenschappen, welke voor een strijder zeer gewenscht zijn.

opmaken, of de tijd om uit te trekken een geschikte is of niet (dit heet *mitopi*). Ook wordt vooraf het vogelgeschreeuw gehoord, *mmpodea asui*. Hiertoe gaat men met eene geleding dunne bamboe naar de vogels luisteren; zoodra men het geluid hoort, dat geluk voorspelt, wordt dit in den bamboekoker „opgevangen”; dit kokertje, op den tocht medegenomen, dient als talisman, waardoor de tochtgenooten niet gewond zullen worden. Het gunstige of ongunstige van dit geschreeuw maakt men op uit het feit, of men het geluid rechts van zich, links, van voren of van achteren hoort, of de waargenomen vogel zijn kop verbergt onder zijn vleugel, dan wel of die rondkijkt enz. Ook in Toboengkoe wordt vooral de uil, *koa* gehoord.

Een overblijfsel van het koppensnellen (1) wordt nog gevonden in het *moalakora*: voor sommige zieken namelijk snijdt de heidensche priesteres (die naast den Mohammedaanschen geestelijke hare functie is blijven bekleeden, zooals in Boegineesche en Makassaarsche landen de *bissoe*) uit een stuk sagobladscheede een menschenhoofd, dat tusschen drie stukken hout wordt geklemd, en op het erf van de woning wordt opgericht. Daarna wordt de zieke naar beneden gebracht, en met zijne beste kleederen getooid. Vrouwen dansen en zingen om den kop heen, en mannen houden spiegelgevechten „met schild, speer en boog”; een tooneel, zooals men dit onder de Toradja's ziet, wanneer zij een kop hebben buitgemaakt. Hierna wordt de zieke wederom in huis gebracht, waarna men verwacht, dat hij weder beter zal worden.

Wanneer iemand is gestorven, wordt het lijk naar Mohammedaansche gewoonte gewasschen, in een stuk wit katoen gewikkeld en in den grond begraven, met het hoofd

(1) De vorst van Mori vertelde ons, dat de Toboengkoe *nog* gewend zijn de hoofden der verslagen vijanden mede te nemen.

naar het Westen gekeerd. Men weet evenwel nog veel te vertellen van den tijd, toen men lijkisten gebruikte, uit boomstammen gekapt. Slaven en geringe lieden werden toen eenvoudig onder den grond gestopt, maar de lijken van aanzienlijken werden in hunne kisten (waarin hunne eigendommen ook werden gelegd) op stellingen geplaatst, tot het groote doodenfeest, *umato*, voor hen kon worden gevierd. Bij die gelegenheid werden de beenderen der gestorvenen bij elkander gezocht en naar eene of andere spelonk gebracht.

Zij, die bij het lijk waken, korten zich den tijd door elkander raadsels op te geven. Zoodra iemand in slaap dreigt te vallen, wordt zijn gelaat onder veel gelach met houtskool en roet zwart gemaakt.

Na de begrafenis maakt men voor den overledene een zoogenaamde *batuwali*. Boven het uitgespreide slaapmatje van den doode n.l. maakt men een hemel; zijn hoofdkussen, zijn drinknap, zijne wapens en andere eigendommen worden daar netjes bijeengezet; met iederen maaltijd wordt ook een bord met rijst en toespijs bij deze plaats gezet voor den overledene. 's Nachts wordt er een lichtje gebrand en eene oude vrouw waakt bij deze *batuwali*. Op den 40sten dag na het overlijden wordt deze *batuwali* weggenomen.

Wanneer een man zijne overleden vrouw begraaft, volgt hij een anderen weg naar het graf dan dien waarlangs het lijk zijner vrouw wordt gebracht. Op iederen gedenkdag, dien de Mohammedanen gewend zijn te vieren (3e, 7e, 10e dag enz.) gaat de man zich baden, en moet na dit bad onder een in $\wedge$ vorm gespleten stengel van eene plant, *nene bomba* genaamd, doorloopen. Dit moet hij doen, opdat zijne tweede vrouw, zoo hij die heeft, niet spoedig sterve.

De zielen van sommige afgestorvenen gaan over in krokodillen en andere dieren.

Het rouwen bestaat hierin, dat men geene versierselen mag dragen; men mag alleen gebruik maken van foejakleedingstukken. De rouwdragende laat zich rotan-banden om de polsen vlechten. Wordt er gerouwd voor een vorstelijk persoon, dan mag men gedurende de rouwdagen niet anders eten dan onrijpe gebrande pisang, en gebakken sago met suiker.

Wanneer iemand kort na den dood van vader of moeder ziek wordt, onderstelt men, dat zijn levensaether, die ook in het Toboengoesch *tanuana* heet, door de(n) overledene genomen is uit verlangen naar haar (zijn) kind. Dan brengt men eene kip naar het graf van den overleden ouder, en snijdt die daar den kop af. Het bloed vangt de priesteres op in hare hand, en uit de vormen, die dit in de hand aanneemt, bepaalt zij of de levensaether van den kranke is weggenomen door den overledene, of dat de ziekte is veroorzaakt door een slecht mensch (heks, weerwolf enz.); deze proef noemt men *pontanoa kono manu*. Wanneer men zich ook zonder proef van het eerste overtuigd houdt, pakt men eene levende kip in foeja en katoen, en begraaft die op het graf. (1) Of men plaatst een bamboevat met water gedurende een' nacht op dat graf, en met water wordt de zieke dan begoten (*ponaa kono baho le tanoa*).

Bij ziekte tracht men te weten of deze veroorzaakt is door geesten van de zee of van het land. In het eerste geval maakt men een miniatuurprauw gereed met allerlei eetwaren, welke men in zee laat drijven. In het tweede

(1) Door mijn onderzoek naar aanleiding van deze mededeeling, ben ik niet met zekerheid te weten kunnen komen, of deze kip moet beschouwd worden als een offer, dan wel als een plaatsvervanger voor den kranke. De omstandigheid, dat de kip in foeja en katoen wordt gewikkeld, spreekt voor het laatste. Trouwens in vele offers ligt de beteekenis opgesloten: „dit geef ik in mijne plaats.”

geval „roept men de zon aan”. Hoe dit geschiedt, ben ik niet te weten kunnen komen.

In het algemeen gelooft de Toboengkoe, dat iemand ziek wordt, doordat zijn levensaether is „weggegaan”, of „weggehaald”. Er worden dan maatregelen genomen om hem terug te krijgen. De priesteres (in Toboengkoe *sando* genoemd) zet dan toebereid voedsel gereed op het erf van de woning des zieken, en roept den levensaether met *kuru*, terwijl zij hem vele en schoone dingen belooft. Vervolgens telt zij van 1 tot 7, en wanneer zij denkt, dat hij gekomen is, vangt zij hem op in een' doek, waarmede zij gereed heeft gestaan. Deze doek wordt daarna over het hoofd van den zieke gespreid, waarna men onderstelt, dat hij zijn' levensaether terug ontvangen heeft, en beter zal worden.

Hetzelfde doet eene moeder voor haar kind, wanneer het bijzonder lang slaapt; of zij giet wat water door de vloerlatten, den levensaether roepende met *kuru*; hierna kan zij gerust het kind wakkerschudden, zonder bevreesd te zijn, dat het ziek zal worden. Van droomen is men gewoon te zeggen, dat de levensaether uit wandelen is gegaan; daarom is het plotseling wakker maken van een slapende hoogst gevaarlijk. Tot de droomen, welke eene kwade beteekenis hebben, behooren die, waarin men klimt en valt, waarin men baadt, waarin men geschoren wordt, waarin een huis voorkomt, dat omvalt of slecht is; wanneer een overledene iemand goed ontvangt in den droom, is dit een voorbode van een spoedigen dood; ook wanneer men zich in den droom bijzonder dik en welvarend waant. Wanneer men droomt, dat men hoog klimt, zonder te vallen, dat men mager is, dat een huis in brand staat, zijn dit altemaal voorspellingen van geluk en voordeel. Om de kwade gevolgen van een slechten droom af te

wenden, spreekt men bij het ontwaken niets, maar men gaat zich baden of zijn gevoeg doen, waarbij men op den grond spuwt. In huis terugkeerende, vertelt men dan den droom aan de huisgenooten.

Kinderen mogen niet spelen of gekheid maken met hunne schaduw; men zegt, dat zij daardoor ziek zullen worden.

Aanplantingen van vruchtboomen (vooral van sirihplanten) tracht men te beveiligen door het ophangen van een „matakau” (Tob. *uru*) bestaande uit eene flesch met water, waarin scherpe kruiden zijn gelegd, die den dief blind zullen maken. Ook gebruikt men hiertoe een gedroogde *butiti*, een soort visch, die zich kan opblazen; soms ook sluit men drie steenen in twee op elkaar sluitende kokosdoppen; de beide laatstgenoemde middelen zullen bewerken, dat de buik van den dief opzwelt. De „matakau” wordt nu eens opgehangen bij den aanplant, dan weer tusschen het geplante begraven.

Onder de dieren, die een naderend onheil aankondigen, moeten de slang en de huishagedis worden genoemd. Wanneer n.l. een slang over den weg kruipt, of voor den reiziger uitgaat, mag men niet voortgaan (dit noemt men *pole ontomi*), tenzij men haar kan dooden. Laat eene huishagedis zijn geluid hooren vóór den persoon, die zich op reis wil begeven, dan is dit eene waarschuwing voor hem om nog niet te gaan; hoort hij dit geluid echter achter zich, dan bevat dit eene aanmoediging om spoedig voort te gaan. Zijn twee lieden aan het redetwisten, en begint eene hagedis te tjirpen, dan wil zij hiermede zeggen, dat de persoon, die toen juist aan het woord was, gelijk heeft.

Tomori.

Toen wij in het landschap Mori aankwamen, was men

juist bezig met *moawu*, d.i. het onkruid wieden tusschen het geboomte, dat weldra zal worden geveld, om op die plek een rijstveld aan te leggen. Wij hadden gelegenheid op te merken, dat de landbouw in het Morische op dezelfde wijze wordt beoefend als in het Possosche (zie „Meded.” Nederl. Zendelingenootschap Deel 39, 1895, blz. 129 e.v.). Ook de Moriërs bewerken alleen droge rijstvelden, het liefst op de hellingen der bergen of aan de oevers van de rivier Lâ.

Wanneer men zal gaan planten wordt een sirih-pinang offer midden in den tuin begraven. Over deze plek wordt een vloertje gelegd van stukken hout, en daarop zet zich het huisgezin van den eigenaar van het rijstveld neder om sirih-pinang te gebruiken. Het offer in den grond is bestemd voor de *imbu wita*, de geesten van den grond, die de rijst doen opwassen. Men maakt hem op het vloertje zijne opwachting als eene stille bede om aan de te planten rijst wasdom te geven. De rijst, die om deze plek heen is geplant, wordt het laatst geoogst. Later, wanneer de aren aan het rijpen zijn, wordt een ei begraven in het veld, mede als offer aan de *imbu wita*, terwijl de rijpende aren hier en daar in beroering worden gebracht met den inhoud van een stuk geslagen ei, als het ware om ze te voeden. (1)

Bij het planten, dat even als in het Possosche door mannen geschiedt, gewapend met lange aangepunte stokken, waarmede zij gaten in den grond steken, en door vrouwen

(1) Door meerdere navraag is ons duidelijk geworden, dat de rijst om de offerplaats heen mede een offer is aan de aardgeesten, en dat zij tevens dient om den levensaether van de overige rijst „vast te houden”, opdat deze niet weg zal loopen uit vrees voor het snijden of om eenige andere reden; hierdoor toch zouden de aren ledig worden, of ze zouden worden opgegeten door muizen. Zoo moet ook de krachtige levensaether van het ei den levensaether van de rijst versterken en „vasthouden”.

die achter de mannen loopende, het zaad in de gaatjes storten; heeft men de gewoonte om achter deze rijen van plantende mannen en vrouwen nog eene rij mannen te doen volgen. Deze mannen doen niet anders dan „den plantzang zingen” (men noemt dit *mongenge*) waardoor het planten niet alleen veraangenaamd maar ook gewijd wordt. (1) „De *tanuana* van de rijst is belichaamd in een klein vogeltje *dikoli* geheeten” (in het Barée *djekuli*;) (2) deze vogel voorspelt door zijne verschillende geluiden ook, of de rijst zal gelukken of niet. Het is om dit vogeltje niet weg te jagen, dat in de rijstvelden niet met geweren mag worden geschoten.

Wanneer men met den oogst is begonnen, mag niemand, niet tot het huisgezin of tot den oogst (in Mori oogsten zoowel mannen als vrouwen) behorende, gedurende drie dagen in het rijstveld komen. Niemand mag de oogsters toespreken, terwijl zij zelven eene reeks van woorden gebruiken, die een aantal woorden uit het dagelijksche leven moeten vervangen. (3) In den oogsttijd ook geeft men elkander raadsels op.

(1) De verschillende zangen der Moriërs bij den landbouw in gebruik moeten zeer zinnig zijn, en gebeden tot en lofprijzingen aan zon en maan en andere machten, die de rijst doen gedijen, bevatten. Beneden zullen wij hiervan nog een voorbeeld zien.

(2) Ik plaats dezen zin tusschen aanhalingsteekens, omdat hij mij zóó woordeijk werd medegedeeld door Mokole Ede (Kamesi) van Ngoesoembatoe, en men niet denke, dat ik hier eene persoonlijke meening van mijzelf heb neergeschreven.

(3) Door nader onderzoek in het Possosche en ook in Mori zijn wij tot de overtuiging gekomen, dat men met het vervangen van een aantal woorden niet op het oog heeft de geesten te misleiden (zoaals ik schreef in „Meded.” Nederl. Zendelinggenootschap Deel 39, 1895, blz. 147-148), maar om den levensaether van de rijst niet te verschrikken door het gebruik van woorden, welke haar (de rijst) zullen kenbaar maken, dat zij gesneden, naar huis gebracht, gekookt en gegeten zal worden. Juist

Ofschoon de foeja-kleederen bij de Beneden-Tomori reeds grootendeels verdrongen zijn door katoenen goederen, schrijft de adat toch voor, dat bij het oogsten de voorvaderlijke foejakleding moet worden gebruikt. Deze foeja wordt op dezelfde wijze bereid als in het Possosche (zie „Meded.” Nederl. Zendelinggenootschap Deel 38, 1894, blz. 200 e v.), van dezelfde boomsoorten, mede met steenen hamertjes. De namen van deze werktuigen zijn eensdeels geheel gelijk aan die in de Possostreek gebruikelijk, anderdeels verschillen zij van deze slechts door een enkelen klinker.

Eerst na het oogstfeest (hier *makatetompa ta'u* „het jaar afsluiten” genoemd) mag de rijst vervoerd worden naar de schuren, welke daartoe vooraf in gereedheid zijn gebracht, en waarin men verschillende kruiden heeft gelegd, die moeten bewerken, dat de rijst niet spoedig oprake. Gedurende den tijd, dat de rijst staat te rijpen zingt men een zang, die *modekuli* wordt genoemd (de naam van dezen zang wijst er op, dat hierin de belichaamde levensaether van de rijst — het vogeltje *dekuli* — wordt bezongen). Het aanheffen van den oogstzang noemt men *metuna*.

De *metuna* wordt nog gezongen, zoolang men nog niet tot het beplanten van de nieuwe rijstvelden is overgegaan. Tijdens ons verblijf bij den Morischen vorst heeft hij ons dan ook menigmaal op dezen statigen zang doen vergasten; hij legde ons ook den zin er van uit. Deze komt op het volgende neer: In het *metuna* wordt de „moeder-maan” (*ina wula*) sprekend ingevoerd. Zij kondigt zich aan als

die woorden, welke betrekking hebben op deze handelingen zijn door andere vervangen. De gewoonte om enkele woorden door andere te vervangen ten einde de goden niet te vertoornen, — bijv. wanneer men in een bosch loopt — kennen de bewoners van Midden Celebes ook. Wij deelden hieromtrent een en ander mede in het verslag van onze Morische reis.

eene vorstin uit de onderwereld, en is gekomen, om naar de Moriërs te zien. (1) Verder wordt in den zang medegedeeld, dat de maan (eene vrouw) 308000 kinderen (sterren) kreeg, en de zon (eene vrouw) een gelijk aantal. Toen zeide de maan tot de zon: „Gij zult 'uwe kinderen dooden door uwe hitte". De zon zeide: „laat ons beiden onze kinderen dooden" (omdat zij niet kon velen, dat de maan hare kinderen zou behouden). De zon nam daarop eene braadpan en braadde er hare kinderen in, tot zij stierven (= als de zon opkomt, verdwijnen, verbleeken de sterren). De maan deed, als of zij hare kinderen had gedood, maar zij had ze verstopt in een' tabakskoker van bamboe. Toen de zon was weggegaan (= ondergegaan), liet zij hare kinderen los, en dezen liepen overal (aan den hemel) rond. Toen de zon dit bemerkte, liep zij de maan na; zij kon haar echter niet krijgen, maar zij staakte hare vervolging niet. Verder wordt in het *metuna* de geheele natuur bezongen, vooral de bloesems en het gewas, zoodat uit een en ander wel blijkt, dat in dezen zang gedacht wordt aan de maan als aan het vruchtbaar makend element.

Boven deelde ik mede, dat de rijst om de offerplaats van de *imbu wita* groeiende voorloopig blijft staan. Bij het begin van den oogst bindt men een gedeelte van deze halmen tot een' bos samen, en voor dezen bos worden als offer borden met rijst, kippenlever, eieren en andere zaken neergezet. Deze bundel halmen heet, even als onder de Toradja's: „de moeder van de rijst" (Morisch: *ineno pae*). Terwijl de uitgesproken gedachte bij de Toradja's is, dat deze „rijstmoeder" de vertegenwoordigster, de stammoeder is van den geheelen oogst, en dus ook zuinig en voor-

(1) Deze alleenspraak van de maan luidt in het Morisch: *Jaku ina wala Nggumai ramai mero wawo nantomori mompé'o ana mokole Oëe, jaku nabuntala walinggumai ramai utotondai ine mompéo ana.*

zichtig moet worden bewaard, wil niet de samengebrachte rijst op eene of andere wijze verdwijnen (dus zuiver animistisch), beschouwen de Moriërs deze „rijstmoeder" als het bijzondere offeraandeel van den rijstgeest Omonga, en deze rijstgeest woont in de maan. Ons „mannelijke in de maan" is voor de Moriër Omonga. (1) Wanneer al de rijst in den tuin is gesneden, wordt ten slotte ook „de moeder van de rijst" afgesneden en met de noodige eer naar de rijstschuur gebracht, en daar op den vloer gelegd. Op dezen bos worden de overige bossen gestapeld. Wanneer men nu den rijstgeest Omonga niet met de noodige eer behandelt, niet telkens offers voor hem neerlegt in de schuur, zich niet behoorlijk kleedt met hoofdband en baadje, indien men rijst gaat halen uit de schuur, (2) dan zal Omonga boos worden en tot straf het dubbele getal bossen opeten (doen verdwijnen) als men pas uit de schuur heeft weggenomen; haalt men bijv. 4 bossen uit de schuur, dan eet Omonga (van de in de schuur aanwezige bossen 8 op; en verscheidene lieden beweerden, dat zij het smakken van den geest bij het eten hadden gehoord. Wanneer het oogsten geheel is afgelopen, wordt er op eene plank of op de rijstblokken geslagen (Morisch: *mopangku*, Barée: *montanggoli*) „om de *tanuana* van de rijst vroolijk te maken".

Bij het openen der rijstvelden wordt gelet op den stand van den gordel van Orion *pesiri* genaamd; staat deze bij het invallen van den avond vlak boven den Oostelijken

(1) Dit is weder een voorbeeld, dat het oorspronkelijke geloof aan den min of meer onpersoonlijken levensaether (*tanuana*) bijontwikkeling der denkbeelden overgaat in het geloof aan persoonlijke geesten.

(2) De Moriërs moeten de „rijstmoeder" in de schuur dus beschouwen als een fetisch of een medium van Omonga. Door deze ontwikkeling van denkbeelden moet, naar mijne meening, ook de Sri der Javanen zijn ontstaan, de oorsprong van welk geloof Prof. Wilken bij de Hindoes heeft gezocht.

horizont, dan is het een goede tijd om met het toebereiden van het rijstveld te beginnen. Staat hij bij het vallen van den avond in het zenith, dan is de gunstige tijd om te beginnen voorbij, want wanneer men eerst dan met dit werk begint, zullen de muizen, rijstdieffjes en zwarte slangen het gewas opeten. Het zevengesternte heet *mia dadi*.

De dagen en nachten hebben allen namen naar den stand der maan, maar dagen, waarop het verboden is tuinarbeid te verrichten schijnen de Beneden-Tomori niet (meer) te hebben; de Berg-Tomori wel. Als een zeer slechte dag, waarop niets van eenig belang (huwelijk, huisbouw, op reis gaan enz.) mag geschieden, staat bekend de 30e dag van de maanmaand (deze valt dus weg, wanneer de maand 29 dagen telt). Deze 30e dag heet *tu'a rui*; wanneer men bijv. op dezen dag rijst plant, zal zij opschieten als kattehaar.

Uit hetgeen boven gezegd is aangaande de maan, zou men verwachten, dat zons- en maansverduistering in verband zou staan met het daar medegedeelde verhaal. Dit is echter niet zoo. Verduisteringen zouden ontstaan door een monster, *ikano orao*, die zon of maan opslikt. Hoc zon of maan weer uit de verduistering te voorschijn komen, weet niemand te zeggen, maar men dwingt het monster zon of maan terug te geven door hem te verschrikken met een geweldig rumoer (maansverduistering heet in het Morisch: *mewuni omo*, zonsverduistering: *sumono oleo*). Aardbevingen stelt men zich voor te ontstaan, doordat de reus, die de aarde op zijn rug draagt, en Boengkoe lawa heet, zich het oor krabt. De regenboog is de weg, waarlangs de *mangodi* (ook *orani* genoemd), geesten die zich als echo openbaren, naar den hemel gaan. Gaat men uit snellen, en ziet men een stuk regenboog in de richting, waarin het vijandelijke dorp ligt, dan is dit een zeker teeken, dat men een of meer koppen buit zal maken.

Bij het huwelijk van een slaaf wordt niet veel drukte gemaakt, maar zooveel te meer werk wordt er gemaakt van het huwelijk van een adellijk man. De bruidegom wordt door zijne vrienden en familieleden geleid naar het dorp van zijne bruid. Aan het dorp gekomen, moet hij eenige daar wachtenden een geschenk geven, uit katoenen goederen bestaande; dit geschenk heet *kowei*. Aan de trap van de woning zijner bruid gekomen, wordt hem niet toegestaan naar boven te gaan, tenzij weder een dergelijk geschenk, *tingkalopei* geheeten, is gegeven. Daarna mogen hij en zijn gezelschap vrij in huis komen. Daar wordt dan flink gegeten en gedronken, en eerst den volgenden dag wordt het huwelijk gesloten. Dit geschiedt op de volgende wijze: De wortel van zekeren boom, *pedua* geheeten, wordt in stukjes gehakt en op een koperen bord (doelang) gelegd, te zamen met stukjes ei. Is dit gereed, dan wordt de bruid geroepen; deze neemt plaats aan de linkerzijde van den bruidegom. Bruid en bruidegom nemen nu een stukje *pedua*-wortel in de hand, spuwen er op, en leggen het weer op het koperen bord; zoo doen zij ook met twee stukjes ei. (1) Hiermede is het huwelijk gesloten.

Een vrije man of een prins mag huwen met eene slavin, en zijne kinderen worden dan opgenomen in den stand van den vader; maar altijd wordt het hun nagegeven, dat zij uit eene slavin zijn voortgesproten. Wanneer een slaaf zich afgeeft met eene prinses, worden beiden gedood.

Kinderhuwelijken komen voor in dien zin, dat de ouders der kinderen onderling afspreken, dat hunne kinderen, groot geworden, met elkaar zullen huwen. Het meisje mag

(1) De beteekenis van deze zinnebeeldige handeling is duidelijk: de twee zlelen van bruid en bruidegom worden tot één vereenigd (*pedua* is "in tweeën gedeeld"; speeksel is bij de volken van Midden-Celebes mede een drager van levensaether).

dan van jongs af geene gekheid maken met andere jongelieden, en wanneer zij van een hunner een geschenk heeft heeft aangenomen, moet haar vader voor dit vergrijp eene zeer zware boete betalen, soms tot 8 slaven toe. Diezelfde boete moet hij betalen, wanneer het meisje, groot geworden, weigert te huwen met den aangewezen jongeling.

Het bepalen van de waarde van den bruidsschat in guldens is niet te doen: katoenen goederen spelen hierbij eene hoofdrol. Bij den bruidsschat van prinsen behooren slaven en *kamagi*, eene ketting van fijne zilveren schakeltjes, te zijn.

Wanneer iemand een meisje ten huwelijk vraagt, dat eene oudere ongetrouwde zuster heeft, dan trachten hare ouders den jonkman eerst hunne oudere dochter te doen huwen. Wil de jonkman hiervan niet hooren, dan moet hij aan die oudere zuster (of zoo er meerderen zijn aan aan ieder hunner) een slaaf of 4 karbouwen geven; bij minderen en slaven bedraagt deze afkoopsom vier „kain's”.

Wanneer een kind buiten het huwelijk wordt geboren, wordt onderzocht, wie de vader is, en of hij aan het meisje trouwbeloften heeft gedaan; zoo ja, dan wordt de vader gedwongen te huwen met de moeder van zijn kind; wil hij dit niet, dan wordt hij beboet. Blijkt echter, dat het geboren kind eene vrucht is van losse zeden van het meisje, dan schijnt er verder van de zaak geen werk te worden gemaakt.

Indien man en vrouw van elkander willen scheiden (*teposua*), dan moeten zij hunnen wensch te kennen geven aan den raad van ondsten van hun dorp. Daarna heeft dezelfde symbolische handeling plaats als bij het huwelijk, maar thans om de aan elkaar verbonden lieden te scheiden: *Pedua*-wortel wordt geschrapt, en dit schrapstel op eene koperen schaal gelegd, waaraan ook een heel ei wordt toegevoegd. Man en vrouw eten een weinig van het

houtschrapsel; daarna neemt een der oudsten het ei, brengt het naar het water, blaast er op, spreekt het toe, en werpt het dan in stukken in het water.

Overspel wordt gestraft met boete; op de daad betrapt, heeft de beleedigde echtgenoot het recht zijne overspelige wederhelft te doodden.

Iemand, die zich aan bloedschande schuldig maakt, wordt gedood door middel van wurgen; geen druppel bloed van de schuldigen mag op den grond vallen, want dan zou de rijst niet meer gedijen. Vereeniging van oom en nicht wordt mede als bloedschande aangemerkt, maar deze zonde kan worden goedge maakt met een offer; een kleedingstuk van den man en een van de vrouw worden op eene koperen schaal gelegd; hierop laat men het bloed van een geslacht dier (geit, kip) druppelen, en daarna laat men een en ander de rivier afdrijven. Oom en nicht worden dan ceremonieel van elkander gescheiden. Neef en nicht mogen met elkaar huwen, maar daartoe moet vooraf een karbouw als offer worden geslacht.

Wanneer eene vrouw zwanger is (*mentia*) zijn er, naar ons verzekerd werd, geen pamali-voorschriften voor vrouw of man. Zij, die met de zwangere in aanraking komen, moeten op twee dingen bedacht zijn: in de eerste plaats, dat zij, de trap van het huis opkomende, nimmer in het midden daarvan blijven stilstaan, maar recht doorgaan tot midden in het huis; in de tweede plaats mogen zij, de zwangere vrouw voorbijgaande, haar nimmer van achteren passeeren, maar steeds van voren. Vorst Maroendoe vertelde mij, dat hij eens bijna een slaaf had laten doodden, omdat deze dit laatste voorschrift niet in acht had genomen tegenover eene prinses in genoemde omstandigheid.

Bij de geboorte van een kind wordt de navelstreng doorgesneden met een scherp gemaakt stuk bamboe. De

nageboorte wordt gewasschen en in een' aarden rijstpot onder het huis begraven. Men heeft wel op te letten, dat op deze plek geen water of speeksel valt. In de eerste dagen wordt deze nageboorte nog wel eens gevoed met rijst en eieren, welke gelegd worden op de plek, waar deze is begraven. Later kijkt men er niet meer naar om (ook niet als het kind ziek wordt). Ook het planten van een' kokosboom bij de geboorte van een kind schijnt in Mori geene gewoonte te zijn.

Bij de geboorte van zijn eerste kind geeft de vader aan zijne schoonouders een geschenk. Dit heet *awi*. Ooms en tantes adopteeren dikwijls een neef of eene nicht. Adoptie buiten de familie komt nimmer voor. Het aangenomen kind deelt in de erfenis zijns pleegouders, terwijl deze ook zorgt voor den bruidsschat, wanneer zijn pleegzoon trouwt.

Ook onder de Moriërs bestaat het geloof, dat ouder of kind spoedig moeten sterven, wanneer zij sterk op elkaar gelijken. Men zegt, dat er ook een middel is, om dit gevaar af te wenden, maar niemand, dien wij er naar vroegen, wist ons te zeggen, welk dit middel is (waarschijnlijk wilde men het ons om de eene of andere reden niet zeggen).

Een bepaalden leeftijd, waarop het kind een' naam krijgt, is niet aan te geven. „Wanneer het kind kan zitten”, zeide Maroendoe ons, „heeft het steeds al een naam”. In de keuze van den naam zijn de ouders geheel vrij. Het is ook geoorloofd het kind te noemen naar een zijner grootouders, mits deze reeds gestorven is. Vreemd genoeg kennen de Moriërs, wier zeden en gewoonten zooveel overeenkomst vertoonen met die der Toradja's, niet het gebruik om iemand naar zijn kind te noemen met voorvoeging van „vader van”, en „moeder van”. Wordt het kind ziek, dan geeft men het een anderen naam.

De namen zijner schoonouders mag men in geen geval uitspreken.

De besnijdenis, incisie, wordt aan alle jongens volbracht, maar de leeftijd, waarop dit geschiedt, is zeer verschillend. De handeling hangt voor een groot deel af van den wil van het kind. Nu eens geschiedt dit door een stukje hout onder het preputium te brengen, en de huid daarover open te splijten, dan weer door een mes er onder te brengen, en het preputium te splijten door met een stuk hout op de voorhuid boven het mes te slaan.

Wat betreft de gewoonten bij het begraven volgen de Berg-Tomori nog de oude heidensche voorschriften. De hoofden en voornamen onder de Berg-Tomori worden bij hunnen dood in kisten gelegd, en op eene met een dak overdekte stelling geplaatst. Wij zagen op onze reis vele van deze lijkenhuisjes, enkele met drie lijken er in. Behalve een troonhemel en velerlei versieringen van rood en wit katoen, vonden wij op iedere kist een mandje met rijst, eieren, sirih, pinang en andere dingen. Op onbepaalde tijden wordt een groot offerfeest gevierd, dat *tumengke* wordt genoemd (grdwd. *tengke*; de Possoër zegt voor dit doodenoffer: *motengke*). Lieden van geen aanzien of slaven worden alleen in den grond begraven.

Dit zelfde heeft plaats met de gewone lieden onder de Beneden-Tomori. Op de gewoonten bij de begrafenis van aanzienlijken en prinsen onder de Beneden-Tomori heeft het Mohammadanisme reeds in zooverre invloed gehad, dat de lijken begraven worden, maar in eene kist. Het lijk wordt na gewasschen te zijn in wit katoen gewikkeld, en in de kist gelegd, waarin het 2 × 9 dagen in huis wordt bewaard. Gedurende dien tijd worden iederen avond geweren afgeschoten. Op den 3^{den}, 7^{den}, 10^{den}, 14^{den}, 20sten enz. tot 100sten dag wordt een doodenmaaltijd ge-

houden (eene navolging van de Mohammadanen). Op den boven bepaalden dag wordt het lijk naar buiten gebracht langs eene geïmproviseerde trap uit eene der vensteropeningen (dit gebruik is hoogstwaarschijnlijk overgenomen van de Boegineezen). Is het lijk begraven, en heeft de Mohammadaansche goeroe op het graf zijne voordracht gehouden, dan wordt boven het graf eene hut opgericht, waarin vijftien slaven (wanneer de overledene een vorst is) moeten waken. Zij mogen tot niemand spreken, en geen mensch mag het woord tot hen richten. Zij mogen geen voedsel halen in het dorp, waarin de overledene heeft gewoond, maar zij verschaffen zich dit door eenvoudig kippen, rijst en groenten weg te nemen uit de naburige dorpen. Niemand mag zich hierover bij den vorst beklagen. Deze wacht van slaven wordt opgeheven, zoodra een of meer koppen voor den overledene zijn gesneld. (1) Hiermede wordt ook de rouw opgeheven.

Wanneer voor een vorstelijk persoon gerouwd wordt, mag er niet worden gezongen (een slaaf zou, dit verbod overtredende, gedood worden); alleen witte en zwarte kleederen mogen worden gedragen; enkel- en armrings moeten worden afgelegd; geen wit, zwart of rood katoen noch koperdraad (dat gebruikt wordt tot het vervaardigen van armrings) mag worden verkocht door de vreemde handelaren. De weduwe en de weduwnaar sluiten zich in huis op, zoolang nog geen kop is gehaald voor hun echtgenoot. Gedurende dien rouwtijd mag de weduwnaar geene vrouw. en de weduwe geen man toespreken.

(1) De bedoeling is duidelijk: deze slaven worden „dood verklaard”, waardoor men hoopt, dat de overledene zich voorloopig met dit gezelschap tevreden stelt (de slaven toch zijn in één huis met hem, want de ziel blijft aanvankelijk verwijlen bij haar lijk), tot tijd en wijle een of meer koppen zijn gesneld.

Na verloop van eenigen tijd wordt een algemeen doodenfeest gevierd, om de zielen der afgestorvenen in Mori *onitu* genoemd, hun afscheid te geven naar het zielenland. Op dit doodenfeest, dat evenals bij de Berg-Tomori *tumengke* wordt genoemd, worden de beenderen der afgestorvenen niet bijeenverzameld (wij spreken nu van de Beneden-Tomori). Toch wordt in de lobo een katafalk (*solikaro*) opgericht, en daarop poppen geplaatst, die eene houten mom (*pemia*) voor krijgen, dat het gelaat van den overledene moet voorstellen. (1)

Verscheidene Moriërs vertelden ons, dat zij zeer bevreesd waren voor zielen van afgestorvenen, *onitu*, die op aarde bleven rondzwerfen. Laugen tijd mocht het ons niet gelukken iets te weten te komen aangaande de ervaringen, welke men zich voorstelt, die de ziel heeft, op hare wandeling naar het zielenland, toen vorst Maroendoe ons uit zichzelf vertelde, wat zijne van het lichaam gescheiden ziel had ondervonden, toen hij gedurende een paar dagen in den toestand van schijndood had gelegen. Ik geef de vertelling hier, zooals ik haar gedurende en dadelijk na het verhaal heb opgeteekend:

„Eenige jaren geleden”, vertelde hij, „ben ik gestorven, althans mijne ziel, (*onitu*) was uit mijn lichaam. De menschen weenden, en vele vazallen waren reeds gekomen voor de begrafenis. Ik zag mijzelf loopen op een breeden, schoongenaakten weg, totdat ik aan eene rivier kwam, waar eene prauw aan den oever lag; de voorsteven van de prauw was nog niet geheel afgewerkt, ook de schepper

(1) Zie tot nader begrip van *solikaro* en *pemia* mijn opstel over „Een tengke-offer bij de Toradja's”, Meded. Nederl. Zendinggenootschap Deel 39, 1895, blz. 230 e.v. Uit het Morisch wordt het woord *pemia* verklaard. Het is afgeleid van *mia*, Morisch „mensch”. *Pemia* is dus gevoelig te verta'en met „mensenbeeld”.

(roerriem) was nog niet geheel gereed. Ik ging er in zitten en zette mij zelf over. De weg bleef voortdurend even mooi. Ten slotte kwam ik aan eene rivier, welks water voor de helft rood en voor de andere helft zwart was gekleurd. Er lag eene brug over. Aan den overkant zag ik vele huizen en menschen, onder wie ook mijn grootvader en 'mijn oud-oom, die met elkaar aan het twisten waren. De een riep mij toe: „Kom over de brug”, en de ander riep: „Ga weg, ga terug, mijn jongen!” (1) Ik zette den voet op de brug, maar dezen begon zóó te schommelen, dat ik er niet over durfde gaan, en op mijnen weg terugkeerde. Op mijnen terugtocht kwam ik aan een' tweesprong, en daar zat een groote harige man, dien ik daar te voren niet had gezien. Deze vroeg mij: „Waar gaat gij heen?” Ik antwoordde: „Ik wilde de brug overgaan, maar deze schommelde te veel”. De man zeide: „Gij zijt een gelukkige, en omdat ik medelijden met u heb, zal ik u bij den heer des hemels (*uë langi*) brengen. Houd mij maar vast aan mijne haren, en wees niet bang.” Ik klom op zijne heupen, en nu wies de man op, maar zijne voeten bleven op den grond staan. Eindelijk kwam ik boven in een ander land. Ik was er op gekomen door een gat, waardoor de harige man zijn hoofd had gestoken. Toen ik op het land (in den hemel) stond, trok de harige zijne voeten op, en kreeg toen weer zijne gewone lengte. Ik zeide tot hem: „Ga met mij mede”, maar de harige antwoordde: „Ik mag niet bij den heer des hemels komen; ga gij alleen”. Nu kwamen twee oude vrouwen op mij af, die mij vroegen, wie mij had gebracht. Ik wees op den harige. „Ga dan met ons mede”, zeiden zij, en zij

(1) Wanneer in het Possosche iemand lang op sterven ligt, zegt men van hem: zijn gestorven familieleden zijn het met elkaar niet eens, (*mombesapu-sapu*), of zij hem nu reeds bij zich zullen halen.

brachten mij in een groot huis, waar de heer des hemels zat, een man met een wit vel en een' baard, net als u (op ons wijzende). De heer des hemels zeide: „Ik zal u een lang leven geven: eet deze sirih-pinang.” Nu nam hij een sirihblad, legde er een stuk sirih-vrucht en een stukje pinang op, deed er kalk bij, en vouwde het blad op. Ik nam toen afscheid, en kwam weer bij den harige, die mij vroeg: „Wat heeft de heer des hemels gezegd?” Ik antwoordde: „Hij heeft mij sirih-pinang gegeven”. „Dan moet gij het speeksel er van niet uitspuwen, zeide hij. Toen bracht hij mij terug op den tweesprong en ik wandelde weer alleen voort. Zoo kwam ik aan een beekje, waarover een stuk hout lag. Ik stapte er op, maar het brak, en gelijk met den krak was mijne ziel weer in het lichaam teruggekeerd, en zag ik de menschen om mij heen weenen, omdat zij dachten, dat ik dood was. Ik at toen wat rijstepap, en dronk kokoswater, waarna ik wederom geheel bijkwam. Ik had nog een gedeelte van de sirihpruim, mij door den heer des hemels gegeven, in den mond; ik heb hem tot adjimat gemaakt, evenals een kluitje aarde, dat ik uit het hemelland had medegenomen.” Aldus was het verhaal van vorst Maroendoe.

Onder de geesten namen de boven reeds genoemde *imbu wita* (de geesten van het land, die de rijst doen groeien) eene eerste plaats in. Men stelt zich zulk een geest voor als een grooten bok met lange haren en lange lippen. (1) Hij schijnt den menschen geen kwaad te doen, maar degeen, die hem bij eene ontmoeting zou durven toespreken, zou dit moeten bekoopen met zware hoofdpijnen.

(1) Bij de Possoërs behooren de aldus uitzierende geesten tot eene afzonderlijke klasse, *mangobi* genaamd, waarvan in een enkel Baréevolkverhaal nog sprake is; men vergelijkte hiermede de *mangodi* der Moriërs, die de echo is.

De echo stelt men zich ook voor als een geest, *mangodi* genaamd. Hij zou de gedaante hebben van een naakt mensch, wiens linkerarm en linkerbeen korter zijn dan zijne rechter ledematen. Wanneer men hem toespreekt, geeft hij antwoord met dezelfde woorden, welke men heeft gebruikt. Zijn vermaak is om de menschen voor den gek te houden. (1)

De boomgeesten heeten in Mori *onitu usáo*. Wanneer men een grooten boom wil omhakken, legt men aan zijn voet sirih-pinang, en noodigt den geest, die in den boom woont, uit naar eene andere plaats te verhuizen, waartoe men hem in de gelegenheid stelt door een miniatuurladdertje tegen den boom te plaatsen.

Voorts is er nog een soort geesten, die *onitu mosáo*, „de geest die als een boom wordt”, heeten, en die overeenkomen met de *longga* der Toradja's. Krijgt men zulk een geest pas in het oog, dan is hij niet grooter dan de duim, maar langzamerhand schiet hij op tot een reus. In Loewoe zag ik indertijd roodkoperen bijlen, die gevonden waren in riviertjes, en waarvan men beweerde, dat het tanden waren van *longga*, wiens eenige tand jaarlijks uitvalt. (2) Eenige lieden van Petasia nu vertelden ons, dat deze koperen bijlen ook nu en dan in het Morische worden gevonden in riviertjes. Men ziet ze hier aan voor dondersteenen, en gebruikt ze als voorbehoedmiddel. Wij konden er echter geen van te zien krijgen.

Het koppensnellen is nog algemeen in gebruik in Mori. In het verslag van onze reis deelden wij mede, dat de

(1) Dit is tot nutoc het eenige voorbeeld, dat wij in Midden-Celebes gevonden hebben, dat de echo als een geest wordt voorgesteld (er zijn natuurlijk vele van die geesten). Elders in Midden-Celebes wordt de echo beschouwd als een verschijnsel, voor welks verklaring men geene moeite behoeft te doen (evenals de bliksem en de donder).

(2) Zie Meded. Nederl. Zendinggenootschap Deel 42, 1898, blz. 63-64.

vorst eene maand, voordat wij hem bezochten, twee koppen had veroverd op een' zijner vazallen, die tegen hem rebeldeerde. Deze koppen lagen nog te drogen onder eene rijstschuur. De gewoonten bij het koppensnellen onder de Moriërs komen geheel overeen met die onder de Toradja's, zooals ik die reeds beschreven heb. In de uitlegging van het *motoná wea* (1) gaat men hier nog verder dan bij de Toradja's. Bij dit *motoná wea* strooit men rijst in een regenscherm, waarin, nadat het scherm weder geopend is, voestappen zullen staan afgedrukt, of er zal zich haar in bevinden, wanneer de koppensnellers geluk zullen hebben op hunnen tocht. Nu zegt de Moriër nog, dat dit ook voorspelt, welk soort slachtoffer men zal krijgen; want is het in de rijst gevonden haar kort, dan wijst dit op een kind, is het lang, op een volwassen mensch, is het grijs op een oude van dagen.

Den kop wordt in de *lobo* (geestenhuis) (wanneer de afstand van de plek, waar men het slachtoffer heeft gekregen tot de *lobo* niet te groot is), of in het veld, sirih-pinang aangeboden, dat hem wordt toegereikt op de punt van een zwaard. De kop zou dan steeds de oogleden openen en sluiten bij wijze van toestemming op de woorden, hem door den voorvechter toegesproken, dat hij niet boos moet zijn, aangezien door zijnen dood is bewezen, dat hij ongelijk had. Dan wordt de kop van zijne vleeschdeelen ontdaan (de scalp wordt verdeeld, om die in de adjimat te doen of aan het zwaard te hechten), en de schedel wordt neergelegd op de bladeren van de arenga saccharifera in het dak van de *lobo*. (2) In het Barée heet deze hoop

(1) „Het koppensnellen der Toradja's van Midden-Celebes en zijne beteekenis”. Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen. 4de Reeks, Deel III, blz. 153.

(2) Zie: „Het koppensnellen” blz. 162 164 165.

bladeren *towugi*. Deze naam nu wordt verklaard uit het Morisch, waar de naam *toburi* luidt. *Toburi* beteekent „de zwarte”, en ziet ongetwijfeld op het zwarte voorkomen van de arenga saccharifera. Dat juist de bladeren van dezen boom worden gebruikt „om den kop eene legerstede te spreiden” wordt ten eerste verklaard uit het algemeen op Midden-Celebes heerschende geloof, dat die boom vroeger een mensch is geweest, waartoe men zeker aanleiding vond in het zwarte „haar” (Mol. Mal. *gemutu*, op Java *idjuk*), dat aan den voet der bladstelen groeit; en ten tweede uit het algemeene geloof, dat alle zielen „zwart” zijn. (1) Hiervan volgt beneden nog een voorbeeld.

De Moriërs hebben nog een niet bij de Toradja's in gebruik zijnd middel om een vijand machtig te worden. Wanneer men namelijk het feest viert van het in de *lobo* brengen van den veroverden kop (bij de Toradja's *mom-peleleka* genoemd, zie „het koppensnellen” blz. 165-66) wordt in het geestenhuis rijst gekookt; deze wordt dan gemengd met eene soort oebi, met steenvruchten van de arenga saccharifera (die zeer jeukverwekkend zijn) met brandnetel en andere zaken, die jeuk- of pijnverwekkend zijn bij aanraking. Vervolgens wordt het opperhoofd van het dorp aangeropen, met wien men op voet van oorlog leeft, en hij en zijne familie worden uitgenoodigd van het gereedgemaakte voedsel te komen eten: „Wij hebben iets lekkers voor u klaargemaakt”. Men gelooft vast, dat dan de levensaether (*tanuana*) van enkelen der aangeropenen van het gereedgemaakte voedsel zullen komen eten; die

(1) Vandaar dat men onder de Toradja's zegt: „gij ziet er uit als een *angga* (ziel)”, wanneer iemands lichaam zwart is geworden door het opruimen van verbrand hout in het rijstveld. Het zwartmaken van iemands gelaat, wanneer hij in slaap valt gedurende het waken bij een lijk staat eveneens met dit geloof in verband.

menschen worden dan „onrustig van binnenste”, gaan met verwanten en vrienden twisten, en verlaten eindelijk nijdig het dorp om rust te zoeken op hun rijstveld of in de wildernis, waar zij gemakkelijk eene prooi worden van den vijand.

Het lijk van den verslagene mag niet begraven, of op eene stelling geplaatst worden, „anders zou men den moed missen zijnen dood te wreken”. Het wordt alleen omringd door een stevige omheining opdat wilde varkens of honden het lijk niet zullen verslinden. Eerst wanneer de vrede gesloten is, kan de familie van den verslagene diens beenderen bijeenzoeken en begraven. Zijn in de *lobo* gebrachte schedel wordt dan dikwijls gestolen om die bij het overige gebeente te kunnen begraven. Voor verslagenen wordt echter nooit het groote doodenfeest (*tengke*) gevierd. De ziel, *onitu*, van den verslagene blijft op aarde rondwalen, en zijn levensaether, *tanuana*, verandert in muizen, die de rijst opeten; daarom moet men een verslagene „te eten geven, opdat zijn' in muizen veranderde levensaether de rijst niet opete. [Het lijk van iemand, die zelfmoord heeft gepleegd, wordt met alle eer behandeld, want wanneer men dit niet deed, zou de levensaether van den zelfmoordenaar, die ook in muizen verandert, de rijst opeten. De lijken van gedooide moordenaars en overspelers laat men daarentegen eenvoudig in het veld of in de wildernis liggen].

Gaat men een' kop halen, om daarmede den rouw voor een' overledene op te heffen, dan wordt de buik van het slachtoffer opengesneden, en een stukje witte foeja, waaraan franjes zijn gesneden, wordt in den geopenden buik gelegd. Dit stuk foeja heet *wuno wuko*, „de haren voor de beenderen.” (1)

(1) Dit kan eene symbolische handeling zijn om de weggenomen scalp, de zetel van den levensaether, aan den verslagene terug te geven. De buik is ook de zetel van levensaether: men denke aan den weerwolf die het ingewand (de lever) van zijne medemenschen opeet.

Wanneer de krijgers hebben veroverd, zijn zij als dol, en eten de hersenen van den verslagene. Zij komen niet eer tot rust, dan wanneer zij palmwijn met gemberwortel gemengd hebben gedronken uit den schedel van den verslagene. Ook de vrouwen zijn bij de terugkeer der strijders als krankzinnig, en zijn niet voldaan, dan wanneer zij in den medegebrachten kop hebben gebeten.

Evenals in het Possosche wordt ook in Mori na eenen sneltocht in de *lobo* een' zang gezongen, waarin eene beschrijving van den krijg wordt gegeven. Dit zingen heet ook *modekuli*, evenals de zang gedurende het groeien van de geplante rijst aangeheven. In het laatste gedeelte van dezen zang wordt de gesnelde sprekend ingevoerd (men vertelde ons hierbij, dat een verslagene door zijne oksels spreekt); de verslagene beschrijft zijn' eigen toestand, „dat de phosphoriseerende boommossen hem tot licht dienen, dat hij zijn zwaard onder zijn ligmatje heeft opgeborgen, dat hij zijne speer in den grond heeft gestoken, dat hij water haalt in een vat van een bijzonder soort bamboe, dat de bladeren van de waterlelie hem tot kookpot dienen, dat hij paddestoelen als rijst eet”, en klaagt er over, waarom men zijn levensaether, *tanuana*, heeft genomen, terwijl toch zijn dood nog niet bepaald was door de geesten in het zielenland.

Ieder belangrijk dorp der Tomori heeft een geestenhuis, hier ook *lobo* genoemd. Vorst Maroendoe verzekerde ons uitdrukkelijk, dat de geest, die in de *lobo* te Petasia woont, en die ook *omitu* wordt genoemd, de ziel is van een der voorvaderen, wiens naam niet meer bekend is. De voorvechter is in staat hem naar beneden te roepen; bij zulk eene gelegenheid mag niemand in de *lobo*, maar allen staan er om heen; dan geeft de voorvechter vier tikken op de trap van het geestenhuis, en prevelt daarbij iets,

dat hij alleen weet. Dan komt de *omitu* naar beneden, een naakt, zwart mensch, wiens lichaam met glanzend haar is begroeid. Wie niet moedig is, loopt op dit gezicht hard weg.

Wanneer een huis is gebouwd, worden kippen geslacht. De lever en een stukje vleesch worden in een blad gewikkeld, en te zamen gebonden met de scharen van het dak, dáár, waar deze met de palen van het huis samen-treffen (dit heet *mombua manu*). Indien iemand in een huis sterft, waaraan het *mombua manu* nog niet is geschied, dan mag die doode niet beweend en begraven worden, en ook het groote doodenoffer (*tengke*) mag voor hem niet worden gehouden. Het lijk wordt eenvoudig in eene grot (waaraan het Morische gebergte zeer rijk moet zijn) bijgezet.

Van de spelen zagen wij: steltenlopen (*moloko*), met den voetbal, van rotan gevlochten, spelen (*mesempa*), tolleren (*mogansi*), het slaan van kleine plankjes, die de tegenpartij moet opvangen, (*mokela*, Barée: *motela*). De spelen hebben allen hun' tijd; zoo mogen de genoemde spelen gespeeld worden tusschen den rijstoogst en het planten van de rijst.

Ten slotte nog eenige korte varia op ethnografisch gebied:

Het trappen op de schaduw van een aanzienlijk persoon wordt aangemerkt als eene beleediging, tenzij dit geschiedt, nadat die persoon door den aanzienlijke tot zich is geroepen.

Droomen worden veroorzaakt, doordat de levensaether (*tanuana*) uit wandelen gaat.

Het vijlen der tanden gebeurt op onbepaalden leeftijd, en heeft plaats als in het Possosche.

Het beschilderen van foeja kennen de Moriërs niet; de foeja wordt egaal rood geverfd met de schors van den *roko*-boom, of met den wortel van den *dolo*-boom.

Mannen en vrouwen brengen zich met brandende zwaan

brandwonden (*patiti*) toe op de armen. Men doet dit, volgens hun zeggen, „voor het mooi”.

Wanneer katten kippen stelen, worden hun de ooren afgesneden, en men zegt, dat zij het daarna niet meer doen.

Slaapt de voet, dan strijkt men er speeksel op tot genezing.

Wanneer men, op reis willende gaan bij de haard zittende, niest, is dit een goed teeken, want „dan verlangt men naar de andere haard” (de haard van het huis, waarheen men wil gaan). Niest men bij de trap, dan is dit een slecht teeken.

Posso, Januari 1900.

De Talen der To Boengkoe en To Mori,

door Dr. N. ADRIANI.

In Augustus en September 1899 bezocht ik, in gezelschap van den Heer Alb. C. Kruijt, Zendeling-Leeraar te Posso, een deel van het gebied dat beheerscht wordt door den *Datu ri tana*, den Vorst van Petasia, waarin ik, het Barée sprekende gedeelte buiten rekening gelaten, twee dialecten eener zelfde moedertaal, het Mori'sch, de taal der To Mori aantrof. Het Oostelijk dialect, dat ten W. aan het Boengkoe'sch, de taal der To Boengkoe, grenst, is de taal der laagvlakte en van het Oostelijk deel van het bergland *Mori*; naar de voornaamste en meest bekende vestiging, *Petasia*, zal dit dialect hier *Petasia'sch* genoemd worden. De taal van het grootste deel van het bergland, het Westelijk dialect, welks W. grens de O. grens van het Barée is, zal hier uitsluitend *Mori'sch* genoemd worden.

Onze reis raakte ook het gebied van de taal der To Boengkoe, het *Boengkoe'sch*, waarvan eene woordenlijst kon opgeteekend worden, zoodat ook van deze taal hier iets kan medegedeeld worden.

Het Boengkoe'sch is buiten zijn eigenlijk gebied zeer verbreid. Wat het Barée is aan de Z.-kust en het Paloe'sch aan de W.-kust der Tomini-bocht, dat is het Boengkoe'sch aan de kust der Tolo-golf, bezuiden de Tomori-baai. De handelaren (doorgaans Boegineezen, Makassaren en Chineezzen van Makassar) spreken met de To Mori steeds Boengkoe'sch. Toch geloof ik dat het Boeng-